

TRAGOM MATERIJALNE KULTURE U LICI

DALEKA PROŠLOST

Prošlog ljeta je na Plitvičkim jezerima otvoreno arhitektonski neobično uobličeno zdanje koje po unutrašnjoj dekoraciji više liči na etnografski muzej nego na kuću namjenu serviranju raznovrsnih domaćih ugostiteljskih specijaliteta.

Ovakvo arhitektonsko rješenje, sa jelovim oblicama i sjekovima na uglovima, najčešće se susreće u planinskim krajevima Bosne i Slovenije, dok samo krov od »šimle« (šindre) izveden na »lastavicu«, unekoliko liči na nekadašnje ličke brvnare. Kada se još zastane pred kapijom i pogleda stara »ljesa« od cijepanog prošća vezana za stubove ljeskovim gužvama i stog sijena u »kotarini«, čovjek bi prije rekao da se nalazi pred domom nekog starog Ličanina, nego pred ugostiteljskom kućom namjenjenom ljudima iz bijelog svijeta.

Osnovnu ideju za arhitektonsko rješenje ove zgrade dao je akademski slikar iz Bihaća koji sada živi i radi u Parizu, Bude Vlasiavljević-Modri, dok je unutrašnja dekoracija isključivo njegovo djelo i plod dugogodišnjeg napornog skupljanja, širom Like, raznovrsnih predmeta koje je narod upotrebljavao u svakodnevnom životu još od davnih vremena. Tako će zainteresovani posjetilac u toj bogatoj zbirci videti i izdubljeno drveno koritašće »škapić« u kojem se novorođeni Ličanin okupao čim je došao na svijet, i razne odjevne i ukrasne predmete, posuđa, kao i različite i vrlo grube alatke kojima su snažne ličke mišice vješto baratale i pribavljale sredstva uglavnom za održavanje golog života.

Ideja o ovakvom jednom obilježju narodnog stvaralaštva u prošlosti i njeno oživotvorenje, zaslužuje veliko priznanje. Tvorac ovog zdanja

Modri, entuzijasta i veliki ljubitelj prirodnih fenomena i narodnog stvaralaštva, nije imao pretenzija da na Plitvicama otvori etnografski muzej, već da u jednom posebno pripremljenom ambijentu izloži zbirku narodnog stvaralaštva i sasvim nenametljivo je pokaže ljudima iz cijelog svijeta. Osnovni motiv je, s jedne strane, da se čovjek okružen neobičnim predmetima prijatnije osjeća i, s druge, da se pokaže da su tu ljudi živjeli, radili kroz duge hiljade godina; da su se surovostima klime, neplodnom kršu i drugim prirodnim nedaćama suprotstavljali i pobjeđivali ih, stvarajući umjetnička djela vrijedna pažnje, na kojima im mogu pozavidjeti mnogi drugi narodi koji su danas dostigli visok nivo materijalne kulture i nekoliko puta ugodniji život. Prema tome, duhovna i materijalna kultura jednog naroda predstavlja vrijednost koja se ne može mjeriti i upoređivati današnjim materijalnim bogatstvima, jer je ona nastala, živjela i prenosila se sa koljena na koljeno nekoliko hiljada godina.

NASLIJEDE STARO VIŠE OD TRI HILJADE GODINA

Tragovi života ljudi na teritoriji današnje Like datiraju još iz doba neolita. Strijelice, kamene sjekire, životinjske kosti i ostali tragovi boravka prastanovnika u ovim krajevima, nalaženi su svuda duž masiva Velebita.¹⁾ Davne stanovnike Like tamo nisu privukle ni ljepote Plitvičkih jezera niti plodne ravnice, već su oni u najstarija vremena kao lovci iz toplog primorja pratili i lovili divljač koja je izlazila na bujne velebitske pašnjake. Kasnije su pripitomljene divlje životinje, sada kao stočari, izgonili na te iste pašnjake; u mnogobrojnim kraškim pećinama nalazili su skloništa od nevremena i neprijateljskih plemena. U daljem razvitku, guste bujne šume su im obezbjeđivale ogrijev i materijal od koga su pravili kolibe. Posebno su bistri gorski potoci i rijeke predstavljali za njih pravi izvor života i mjesto gdje se mogla loviti riba.

Ako pogledamo kartu dosada otkrivenih praistorijskih naselja u Lici, ona nesumnjivo upućuju na navedeni zaključak. Primjerci oružja i alatki, koji potječu iz mlađeg kamenog doba, nađeni su u pećinama i na otvorenom prostoru vele-

¹⁾ „... O prisustvu neolitskog čovjeka u Lici svjedoči nekoliko lijepo ukrašenih posuda iskopanih (doduše samo u fragmentima) u pećini Golubnjači kod Kosinja. Po oblicima i načinu ukrašavanja oni su srodni keramici iz Markove špilje na Hvaru i Danila kod Šibenika. Prema tome, nalazi u Golubnjači dokaz su prodora mediteranskih kultura daleko u zaleđe Velebita...“ (Ružica Draksler-Bižić, „Predslovenske kulture u Lici“, Zbornik, V, izdanje Historijski arhiv, Karlovac; — u štampi).

bitskog masiva, dok su najbrojnija otkrića i najbogatije iskopine ostataka materijalne kulture iz bronzanog i željeznog doba, nađena pored rijeke Gacke u Prozoru i Kompolju kod Otočca, zatim dalje duž zapadnog kraka Gacke kod sela Drenov Klanac i dr. Na prostoru koji zahvata Ličko polje, stari stanovnici takođe se nisu dvoumili pri izboru svojih naselja. To su bila sela: Vrebac, Široka Kula, Sveti Rok, Lovinac, Trnavac i Pazarišta pod Velebitom, Kosinj pored rijeke Like i druga, gdje su uslovi bili slični onima pored rijeke Gacke. U reonu Kravskog Polja, pored Udbine, sa dosta plodnih pašnjaka i obilja vode, karakteristično je selo Kravica, u kotlini, okruženo šumom i bistrim potocićem koji odoljeva i najvećim sušama. Na području današnje općine Gračac, na jugu Like, pored ostalih povoljnih uslova, tamo se nalazila danas već čuvena Cerovačka Špilja u kojoj su nađeni mnogi ostaci materijalne kulture najstarijih prastanovnika Like.²⁾

Tragovi naselja i ostaci materijalne kulture starog ilirskog plemena Japoda otkriveni su i u gornjem toku Une, nedaleko od Bihaća, zatim i uz sam izvor ove planinske rijeke, što sve potvrđuje da su prastari stanovnici ovih krajeva odabrali za svoja naselja manje-više jednake prirodne uslove. Ako se naiđe na tragove starog japodskog ili još nekog starijeg naselja negdje i na danas bezvodnom kršu, kao što je to na Obljaju kod Vrhovina, Mekinjaru zapadno od Udbine i nekim drugim mjestima, to ne treba da nas iznenadi, jer su geološke, a naročito klimatske promjene uslovljene mnogim činiocima i u kraćim vremenskim razdobljima, pa tamo gdje su nekada rasle bujne šume i kuljali snažni izvori, danas se prostire golet i bezvodni krš.

PRVI ZAČECI MATERIJALNE KULTURE

Začeci materijalne kulture praistorijskih ljudi datiraju od onog trenutka kada počinje i njihov život u rodovskoj zajednici. Praistorijski ljudi su pravili keramičko posuđe, oružje i alate, jer su to iziskivale njihove svakodnevne potrebe. Engels to u svojoj knjizi *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* naziva »aktivni pronalazački nagon«. I zaista, ako su se komadi mesa mogli ispeći na žaru i prihvatiti golim prstima, za mužu krava, ovaca ili koza potrebna je bila posuda određenog oblika. Ona se mogla izdubiti iz drveta, još prije bronzane

²⁾ Vjerovatno se još iz toga vremena u danas bezvodnoj i krševitoj Lici zadržao kult izvora. Ljudi su vjerovali da i vile noću kolo igraju oko izvora, te da otud oni i imaju magičnu moć; odlazili su na durdevdanske uranke na izvore, umivali se vodom i uzimali je, vjerujući da im voda vida rane i čuva ih od raznih uroka.

ili gvozdene alatke, pomoću vatre i kamenog dljeteta, ali takvi primjerci na žalost nisu mogli odoljeti zubu vremena. Zato je keramika pouzdan svjedok i donekle ogledalo života praistorijskih ljudi na teritoriji Like. Kada se analiziraju oblici društvenog i materijalnog života praistorijskih naroda na udaljenim kontinentima vidi se da su oni u osnovi vrlo slični ili identični, kao što je to slučaj i sa vrstama oružja i alata koji su nastajali nezavisno od prostorne udaljenosti, ali uvijek na približno istom stepenu društvenog razvitka.³⁾

Engels takođe govori, u istom djelu, o »... ljudima izoštrene inteligencije« sa nagomilanim iskustvom. Znači da je u njihovim glavama bilo sakupljeno sve ono do čega su ljudi došli kroz hiljade godina, počev od prvog oblika kamene sjekire pa do bronzanog mača koji je bio glavno obilježje date epohe. Drugim riječima, svaka nova generacija u svom životu i stvaralaštvu polazila je sa određenih već dostignutih pozicija, te ne samo da je naslijeđivala tekovine materijalne kulture, već i duhovnu kulturu, koja se obogaćivala i tako obogaćena prelazila sa generacije na generaciju.

U bronzanom dobu, od 1600—900. godine prije n. e., prema relativno bogatim nalazima na širem području Like, utvrđena je široka upotreba bronzanih alata, oružja i ukrasa. Tako su kod Martin Broda na granici Bosne i Like i u Manitoj Drazi kod Donjeg Lapca (tridesetak kilometara dijeli ova dva lokaliteta) pronađena dva mača koji su porijeklom iz srednje Evrope?! Ova vrsta oružja je prilično rijetka u južnom dijelu Evrope i od tri pronađena primjerka dva se nalaze na teritoriji Like, jer u to vrijeme rijeka Una nije administrativno dijelila jedinstveno područje prastarih plemena. Posebno je interesantno što je gotovo identičan primjerak mača nađen kod sela Jakova u Sremu.

U pećini na brdu Vatinovac kod Vrhovina, nedaleko od puta Plitvička jezera—Otočac—Senj, nađeno je 200 netaknutih grobova. Iskopavanja su omogućila da se rekonstruiše život praistorijskih ljudi na tom području.⁴⁾

³⁾ O tome koliko životne potrebe usmjeravaju primitivnog čovjeka na pronalazaštvo („aktivan pronalazački nagon“), navodim nekoliko primjera: Kod Bliza, plemena u blizini granica Katange, video sam posudu-alatku identičnu onoj kakvu su upotrebljavali Ličani vjerovatno još u preistorijsko doba. To je stupa, izdubljena iz debla bukova drveta, debljine oko 30 santimetara i visine jedan metar. Istu alatku sam video u Sovjetskoj republici Uzbekistanu, kao i kod indijskih plemena na američkom kontinentu. Namjena ove alatke je, svuda, drobljenje ili ljuštenje žitarica ili drugih poljoprivrednih proizvoda.

⁴⁾ „... Tragovi kulta pogrebnog rituala, veliki broj keramičkih posuda i nakita, bronzano oruđe, predmeti od kosti i drveta, omogućavaju istraživaču da

TRAGOVI JAPODSKE MATERIJALNE
KULTURE

Dok su fragmentarna iskopavanja na teritoriji Like potvrđivala činjenicu da su ti krajevi bili naseljeni još u doba neolita, u kasno bronzano doba pojavljuju se na širokom području Like gotovo tipska naselja podignuta na uzvišenjima i zaštićena sa jedne ili više strana prirodnim strminama, a sa druge kamenim zidovima napravljenim bez vezivnih materijala. Iako je danas teško rekonstruisati u arhitektonskom smislu japodsku kolibu iz kasnog bronzanog doba, moguće je, po ostacima pepela, životinjskih kostiju i drugih elemenata stare arhitekture, barem približno rekonstruisati prvobitan izgled japodske kuće.⁵⁾ U iskopinama se među ostalim nalaze ostaci maltera, keramike i drugi vidni tragovi stare kulture koji potvrđuju da su tu živjeli ljudi. Međutim, ako danas nije moguće temeljitije rekonstruisati spoljnji i unutarnji izgled japodskih koliba, »urbanističko« riješenje njihovih naselja je gotovo identično po čitavoj Lici i van nje. To pokazuju dva ili tri tipa terasasto poredanih kuća na uzvišenjima sa prirodnom zaštitom sa jedne i odbrambeni zidovi sa druge strane.

Koliko je vremena prošlo od nastanka i mijenjanja oblika oruđa i alata praistorijskih ljudi, teško je i približno odrediti. A da su keramički predmeti vrlo sporo mijenjali svoj oblik, za to imamo pouzdane dokaze. Na primjer, sve do prošlog rata u selu Kaluderovcu, dvadesetak kilometara zapadno od Gospića, radili su grnčari koji su proizvodili i prodavali po Bosanskoj Krajini raznovrsno zemljano posuđe. Među tim vrstama bilo je komada ili podvrsta koje su se po obliku vrlo malo razlikovale od posuda iskopanog iz japodskih nekropola?!

Dok su praistorijski ljudi uobličavali oruđa, posuđe i druge stvari za najneophodnije životne potrebe, osnovno je bilo da kako-tako odgova-

načini rekonstrukciju života ljudi koji su tu živjeli. Analizom svih ostataka materijalne kulture može se zaključiti da su stanovnici pećine na Vatinovcu poznavali tehniku obrade bronzne, bili su vrsni majstori-keramičari, a bavili su se i poljoprivredom, lovom i gajenjem domaćih životinja. Kostii nađene u pećini pripadale su domaćim životinjama. To su bili: govedo, ovca, koza, jelen, vuk, lisica i medvjed. Nekoliko brončanih srpova priloženih kao dar uz umrlog, jasno svjedoče o postojanju zemljoradnje... (Ružica Draksler-Bižić, „Predslovenske kulture u Lici“, Zbornik, V, izdanje Historijski arhiv Karlovač).

⁵⁾ ... U kasno brončano doba, naročito u periodu Hab koji obuhvaća vrijeme cca 1000—800 godina prije n.e., na osnovu karakterističnih primjeraka keramike i metala, govorimo već o formiranju jedne određene kulture koja je svojstvena za užu ilirsku etničku skupinu J a p o d e. U daljoj evoluciji, tokom cijelog starijeg i mlađeg željeznog doba, sve više će na ovom teritoriju dolaziti no izraza ta etnička grupa... (Ružica Draksler-Bižić, isto).

raju svojoj osnovnoj namjeni. Onog trenutka kada je stari majstor-keramičar dobio malo vremena i prostora da na posudi povuče ovakvu ili onakvu liniju ili jednostavno namjerno ostavi nekoliko simetričnih udubljenja prstom u cilju ukrašavanja, tada počinje prvobitna umjetnost, a ujedno i pobliže obilježavanje vremenskog perioda kada je počela ova »umjetnička« nadgradnja.

Engels na primjeru stare Grčke objašnjava da je procvat umjetnosti odraz bogatstva društva. Iako je bogatstvo u navedenom primjeru bilo zasnovano na robovskom radu, ova postavka se može primjeniti čak i na prve pojave najprimitivnijeg ukrašavanja prvobitnog posuđa ili alata. Znači da je prvobitni majstor smogao makar vrlo malo vremena da misli na to da određeni predmet, pored osnovne namjene, dobije i ljepši estetski izgled. Na teritoriji Like se javlja »umjetnički« oblikovana keramika prije začetka japodske materijalne kulture.

Iako u Lici nisu postojali rudnici metalnih ruda, u kasnom bronzanom dobu japodska materijalna kultura dostiže visok stepen i manifestuje se umjetničkim zanatima, »luksuznim« proizvodima koji su davno prestali biti neophodna životna potreba.⁹⁾ Kada se zna da je procvat umjetnosti odraz bogatstva društva postavlja se pitanje kako objasniti ovu pojavu kod starih Japoda na teritoriji Like, jer je ova oblast sve do današnjeg dana ostala ekonomski nerazvijena. Odgovor treba tražiti u geografskom i ekonomskom položaju Japoda. Nalazeći se u centru prostranog Ilirika, Japodi su održavali intenzivne trgovačke veze sa drugim ilirskim plemenima koja su naseljavala jadransku obalu kao i sa kulturno i ekonomski razvijenom Grčkom i sjevernom Italijom. S druge strane, u zaleđu japodske teritorije nalazila su se ilirska plemena koja su bila usko povezana i vršila razmjenu sa privredno razvijenim narodima sjeverno od Save i Dunava. Ovakav geografski položaj i intenzivna razmjena sa susjedima podsticala je ekonomski razvoj kod Japoda. Naročito su se oni intenzivno bavili stočarstvom, što je ostala osnovna karakteristika Like sve do posljednjeg rata. Prema tome, ako Lika nije raspolagala mineralnim blagom, Japodi su svojim trgovačkim partnerima mogli ponuditi stoku, vunu i kozju dlaku, meso, kožu i mliječne proizvode. Vjerovatno i čuveni paški sir potječe od ovaca

⁹⁾ „... Od srednjeg brončanog doba, u vezi sa naglim procvatom obrade metala, brojni radionički centri srednje Evrope diktirali su određeni stil izrade brončanih predmeta. Ovaj geometrijski stil naročito je bio omiljen u Podunavlju, odakle je snažno utjecao na radionice u Lici, Bosni i Dalmaciji, pa sve do Grčke gdje je poznat kao dipilonski, protogeometrijski stil...“ (Ružica Draksler-Bižić, isto).

koje su izlazile na velebitske pašnjake, pa je tradicija proizvodnje prvorazrednih mliječnih proizvoda sačuvana do danas.⁷⁾

Japodi su ovladali vještinom prerade metala i izradom raznovrsnih ukrasnih predmeta velike umjetničke vrijednosti. Međutim, kao i kod svih primitivnih naroda opterećenih mističnim vjervanjem u natprirodne sile, nepoimanjem svakodnevnih životnih pojava, ove rukotvorine su predstavljale simbole u obliku ptica koje su, na primjer, nagovještavale tople proljetne dane, ili neke druge pojave koje su, po njihovom vjervanju, bile vjesnici životnih radosti; zatim, tu su simboli sunca kao najneposrednije veze sa prirodom, jer je ono donosilo svjetlost i toplinu. Zato se lik sunca nalazio na raznim predmetima japodskih rukotvorina.⁸⁾

Dok se kod susjednih plemena, koja su naseljavala rudnim blagom bogata područja, sopstvenom proizvodnjom, trgovinom i drugim oblicima gomilanja bogatstva, stvarao sloj rodovske aristokratije koja je nabavljala skupocjena oruđa i nakit od plemenitih metala, na prirodno siromašnoj japodskoj teritoriji, bez rudnika i topionica metala, život se kretao mnogo sporije i mirnije. U japodskim nekropolama se nije naišlo na grobove bogatih rodovskih starješina. Tu je potvrđena stara istina: tamo gdje nema snažnog i brzog ekonomskog razvitka, nema ni političke moći. Živeći u rasparčanim gradinama — naseljima, stari Japodi su bili organizovani po naseljima u rodovske zajednice kao upravne jedinice slične drugim primitivnim narodima, bavili su se stočarstvom, vršili razmjenu sa susjednim plemenima i razvijali zanatstvo da bi postali što ravnopravniji u razmjeni sa svojim partnerima. Dakle, tamo gdje nije bilo materijalnih uslova za brzo gomilanje bogatstva i izdvajanje sloja rodovskih starješina, koji bi logikom društvenog razvitka krenuli u proširenje svojih teritorija pokoravanjem i objedinjavanjem drugih rodovskih zajednica, društveni razvoj je tekao sporije i mirnije.

⁷⁾ „... ilirski sir *caseus illiricus* bio je cijenjena delicata na stolu otmjenih senatorskih domova u prijestolnici...”

(Dr Branimir Gušić, *Naseljenje oko Velebita do Turaka*, Z. Poljak i saradnici, „Velebit”, izdanje Planinarski savez Hrvatske, 1969, st. 139).

⁸⁾ „... Ove različite lažne predstave o prirodi i određenosti samog čovjeka, o duhovima, čarobnim moćima itd., zasnovane su na ekonomici, mahom samo u negativnom smislu; niski ekonomski razvitak predistorijskog perioda ima kao dopunu, ali ponekad kao uslov, pa čak kao uzrok samom sebi, lažne predstave o prirodi...”

(Marks i Engels, *Izabrana djela*, izdanje 1949 (latinica), II. tom, str. 28).

Da bi došli do raznovrsnih primamljivih proizvoda koje su im nudila u zamjenu bogata susjedna ilirska plemena, Japodi su bili podsticani da ulažu sve svoje napore i umješnost u svoju stočarsku proizvodnju. Pored stočarstva prilagođavajući se uzorima sa strane, razvijali su zanatstvo i na svojoj teritoriji.⁹⁾ Ovdje se ne može zanemariti ni uticaj prirodno-geografskih i klimatskih uslova, koji ostavljaju vidne tragove ne samo na fizičke, već i na psihičke osobine ljudi. Ostavljeni da hiljade godina žive na vjetrometinama krša, gdje su se sukobljavali nemaština, surova klima, neznanje i razne druge nečaste, ljudi su se čeličili, rasli duhovno i fizički, odoljevajući tako svim teškoćama i izlazeći iz njih kao pobjednici. To potvrđuje ne samo visoko dostignuće u materijalnoj kulturi za vrijeme mirnog razvoja, već i gotovo tristogodišnji otpor rimskom osvajanju, pogotovo kasnije — kada su pokoreni pripadnici ilirskih plemena sa jedne i druge strane Velebita mobilisani u rimske legije, gdje su zauzimali i vrlo visoke položaje, sticali građanska prava i brzo usvajali tekovine visoke duhovne i materijalne rimske kulture.

ŽELJEZNO DOBA

Ograničenim prirodnim uslovima objašnjava se relativno sporo mijenjanje uslova i načina života kroz čitavo željezno doba, mada se po sačuvanim pronalascima u grobovima vidi da i stari Japodi nisu zaostajali mnogo iza drugih kod izrade raznovrsnih predmeta od bronzine i željeza, uvozeći sirovine od susjednih plemena, što potvrđuju pronađeni kalupi za lijevanje bronzine.

Raznovrsni ukrasni predmeti govore o visokom umjetničkom dostignuću na široj ilirskoj teritoriji. Međutim, posebna obilježja na pojedinim grupama ukrasa daju ovim predmetima izvjesnu osobenost, što govori o radionicama koje su pokrivala uža područja lokalnog značaja. Znači, da i pored razvijenih trgovačkih veza i intenzivne razmjene sa plemenima koja su okruživala japodsku teritoriju, njihova materijalna kultura, i pored uticaja i podsticaja sa strane, zadržava svoje autohtono obilježje.

Bogati nalazi ukrasa vrlo visoke umjetničke vrijednosti u pojedinim nekropolama, potvrđuju

⁹⁾ . . . Pastirska plemena proizvodila su ne samo više namirnica od ostalih barbara, već su proizvodila i druge namirnice. Oni su imali prednost nad ostalima ne samo u mlijeku, mliječnim proizvodima i mesu u većim količinama, nego i u kožama, vuni, kozjim dlakama i sve većim količinama prediva i tkanina s obzirom na množinu sirovina. Time je prvi put omogućena redovna razmjena. . ."
(Marks i Engels, isto, str. 287).

Engelsovu postavku o mirnom i relativno bogatom ekonomskom životu u tom vremenskom razdoblju. I istorijski izvori potvrđuju da je stari Ilirik, u vremenu od početka željeznog doba pa do prvih rimskih osvajanja, dostigao najveći procvat u svojoj materijalnoj kulturi. U grobovima iz toga vremena se donekle može utvrditi i rang umrlog na hijerarhijskoj ljestvici, ali ni sada po predmetima od plemenitih metala, izuzev jantara, i po oružju ratnika, već po broju ukrasnih kopči, (fibula) narukvica, nanožnica i drugih predmeta od lijevanog i kovanog materijala. Pored, najčešće, neobrađenog jantara, bogatiji su imali samo više ovih ukrasnih predmeta istog kvaliteta. — Ali ostalo je nerazjašnjeno zbog čega po običaju gotovo svih plemena iz toga doba, oružje i oprema japodskih ratnika nisu sahranjivani u istoj grobnici?! Da li se radilo o posebnim religioznim običajima (po istorijskim izvorima je utvrđeno da su Japodi bili vrlo hrabri i vješti ratnici), ili je još tada preovladalo sasvim racionalno shvatanje da se ne isplati razoružavati se na ovaj način jer su Japodi teško dolazili do ratničke opreme.

Tada nastaju bogati ukrasi, naročito ženske narodne nošnje, sa mnogobrojnim resama, privjescima, lančićima itd., koje su ukrašavale kape i dijademe.¹⁰⁾ No, pored šarolikosti i bogatstva umjetničkog uobličavanja, u ovom vremenskom razdoblju nazire se i nova idejna osnova društvene nadgradnje koja se sve više okreće od mistike ka materijalnom životu. Mjesto upregnutih ptica u tajanstvene lađe, na privjescima se sada uočavaju ovnujske i konjske glave, pjetlovi i kokoši i druge domaće životinje. Dakle, i Japode je životna praksa učila da se iz mašte okrenu praktičnom životu (— VII i VI vijek p.n.e.)¹¹⁾ Istovremeno, pored vrlo visokog dometa domaćeg zanatstva, koje se najviše razvilo u dolini rijeke Gacke i Like, u ovom periodu se potvrđuje da je međusobna razmjena dosizala za tadanje prilike vrlo daleko. Na ukrasnim predmetima izrađenim sa velikom vještinom i istančanim ukusom, nađene su perle od stakla i jantara čak iz doline rijeke Poa. Ovi ukrasi su vješto ukomponovani i zakovani na ukrasne predmete.

¹⁰⁾ „...Ovi oblici su prototip današnje Ličke kape koja je očigledan dokaz konzervatizma u pozitivnom smislu te riječi. Smislom za tako dugo čuvanje tradicija koje žive tisućama godina, ne mogu se danas pohvaliti mnogi narodi Evrope koji su i te kako poznati po prenatrženom isticanju dugih tradicija u kulturnom razvoju...”
(Ružica Draksler-Bižić, isto).

¹¹⁾ „...Svaka misterija savladuje, nadvladava i oblikuje prirodne sile u uobrazilji i pomoću uobrazilje; ona prema tome isčezava sa stvarnim gospodarenjem nad tim silama...”
(Marks i Engels, isto).

Ženska narodna nošnja toga vremena je potpuno rekonstruisana, jer su dijelovi ukrasa, čak i kožni pojasevi i podloge za kape, ostali sačuvani u grobovima u Prozoru i Kumpulju kod Otočca. Kod muške odjeće je to bilo teže ili vrlo teško, ali se ipak sigurno utvrdilo da su muškarci preko košulje nosili kratki prsluk, čija je prednja strana bila ukrašavana bronzanim dugmadima i tokama. To je bio vjerovatno uzor poznatom ličkom prsluku ukrašenom srmom i redovima dugmadi, koji je predstavljao najistaknutiji dio muške narodne nošnje.

Ovo ilirsko pleme je preko hiljadu godina živjelo, radilo i stvaralo na jednoj kompaktnoj i po prirodnim uslovima jednakoj teritoriji, izgrađujući prvenstveno sopstveni stil, polazeći od onoga što je već kao tekovina duhovne i materijalne kulture naslijeđeno od predaka. Kroz taj dugi vremenski period, međusobna razmjena i upoznavanje novih proizvoda, bilo da su oni dolazili iz Grčke, Italije ili iz gornjeg toka Dunava — samo je obogaćivala i produbljivala znanje i vještinu domaćih majstora, koji su od tuđeg usvajali samo ono što su smatrali boljim, ali istovremeno ostavljali na predmetima svoje osnovno autohtono obilježje. Ti strani uticaji se najizrazitije primjećuju na raznim ukrasnim predmetima, dakle na proizvodima koji nemaju znatnijeg uticaja na osnovne tokove života tadašnjih ljudi. Da je bilo moguće sačuvati posuđe ili alatke od drveta, koje se u to vrijeme, prema *Odiseji*, koristilo u staroj Grčkoj, ne bi bilo teško utvrditi da mnogi primjerci koji su služili ličkom seljaku sve do posljednjeg rata, potiču još iz japodskog vremena. Uostalom, zar kaluđerovačka grnčarija, masovno proizvođena i upotrebljavana sve do prije dvadesetak godina, nema svog vjernog uzora u japodskoj keramici staroj gotovo tri hiljade godina. Oblici su ostali u osnovi isti, jedino su proizvodi savremenika estetski izgledniji, jer su oni uveli grnčarsko kolo.

KRAJ SAMOSTALNOSTI JAPODSKE MATERIJALNE KULTURE

Rimskim osvajanjem prestaje samostalni razvoj stare duhovne i materijalne japodske kulture. Inače je ona preživjela i sam taj narod i mnoge narode kasnije, i pažljiv i istrajan istraživač bi njenim tragovima stigao sve do današnjih dana.¹²⁾

¹²⁾ „... Iliri gusto naseljuju primorje i zaleđe Velebita. Zauzevši otoke oni prelaze Jadran, te napućuju i susjedno italsko kopno. Tri hiljade godina njihova naseljenja ostavilo je mnoštvo tragova i u krajevima i u fizičkom oblikovanju i običajima naroda sve do danas...”

(Dr Branimir Gušić, Velebit, str. 136).

Koliko su Iliri uhvatili duboke korjene i razvili sve oblike materijalnog i duhovnog života na svojoj teritoriji, najbolje svjedoči gotovo tristogodišnji otpor rimskim osvajanjima, otpor iskusnim legijama koje su do tada osvojile široke prostore na istoku i na zapadu. Najzad je ipak pokoreno i posljednje pleme cvatućeg Ilirika. Rimljani, kao iskusni osvajači i porobljivači naroda, brzo i vješto pristupaju materijalnoj realizaciji svojih osvajanja. Pristupa se u prvom planu izgradnji strateških i istovremeno trgovačkih puteva i privrednoj obnovi ratom opustošenih teritorija, svakako za interes osvajača. Pri tome se iskorišćava domaće stanovništvo, čije teritorije dobivaju i neka samoupravna prava. Ujedno se za rimske legije regrutuju mladići sa okupiranih teritorija, pored onih koji su već dospjeli u rimsko ropstvo. Pripadnici ilirskih plemena ne samo da stječu građanska prava, već putujući morem i kopnom raznih zemalja, stiču nove poglede i upoznaju razvitak drugih naroda i zemalja. Ovi povratnici postaju glavni nosioci visoke rimske kulture i civilizacije. Najistaknutiji predstavnici ilirskih plemena postaju stubovi rimskog društva, zauzimajući vrlo visoke položaje u vojničkoj i građanskoj hijerarhiji, postajući konzuli, pa čak i vladari.

Najpoznatiji sačuvani zapisnik-spomenik o rimskoj vlasti nad ilirskim plemenima, nalazi se na sjevernoj strani Velebita, nedaleko od sela Kosinjski Bakovac. Na monolitnoj velebitskoj stijeni uklesan je slijedeći tekst na latinskom jeziku: »EX CONVENTIONE FINIS INTER ORTOPLINOS ET PARENTINOS AD AQUAM VIVAM ORTOPLINIS PASUS D LATUS I«. (»Prema ugovoru ovdje je granica između Ortoplina i Parentina; prelaz preko granice dopušten je Ortoplinima do žive vode 500 koraka u daljinu i 1. korak u širinu«).

Na tom mjestu se nalazi planinski izvor Begovača, a kako je na ličkom kršu svaka kap vode dragocjena, nastao je spor između dvaju ilirskih plemena. I Rimljani kao okupatori riješavaju spor pravnim aktom, koji je ostao na velebitskoj stijeni kao dragocjen dokument davne prošlosti.

Iako na teritoriji Like postoje mnoga vidna obilježja rimske materijalne kulture, temeljitija ispitivanja do sada još nisu vršena. Fragmentarni pronalasci metalnog novca, alata, posuda, zatim stari natpisi koji su se mogli pročitati, itd., potvrdili su ono što se uglavnom već znalo iz drugih izvora o vremenu, rasprostranjenosti, vladarima itd. Ali činjenica je da se od tog vremena gube svi tragovi japodske autohtone materijalne kulture.

S obzirom na to da su japodska naselja izgrađivana na uzvišenjima, da bi dominirala nad okolinom pretvarajući se istovremeno u strateške punktove, Rimljani kao ratnici i sami izgrađuju odbrambene bedeme na istim mjestima, samo na savremenijim osnovama, da bi utvrđenja mogla odgovoriti novim strateškim i taktičkim zahtjevima. Oni proširuju utvrđenja, podižu veće i duže zidove, visoke kule i druge fortifikacijske objekte, upotrebljavajući tesani kamen i vezivna sredstva.

Pod rimskom vlašću iščezavaju stari japodski simboli kao odraz religioznih vjerovanja i pojavljuju se »vladajuća« rimska božanstva. Međutim, pored vladajućeg Jupitera i još nekih kultova, egzistiraju i domaća božanstva. Hiljadugodišnja tekovina, do koje je došao ovaj narod kroz svoje sopstveno iskustvo, ostala je žilava i uporna. Tako su Japodi pod rimskom vlašću usvajali njihovo, ali uporno čuvali i njegovali svoje, koje je, pored kasnijeg razaranja od strane Gota, Germana, Huna i Avara, ostalo da živi sve do današnjih dana.

KRAJ RIMSKE VLADAVINE I UNIŠTAVANJE RIMSKE MATERIJALNE KULTURE

S obzirom na to da je težište ovog razmatranja na kontinuitetu razvoja materijalne kulture na ovom području od najstarijih vremena, — istorija naroda, ratova, oblici vladavine i druge pojave i događaji obuhvataju se samo u onom opsegu u kome su uticali na razvoj, podsticanje ili usporavanje materijalnog i kulturnog života ili društvene nadgradnje.

Kraj rimske vladavine bio je ujedno i kraj tekovina rimske materijalne kulture. Teritorijama su ovladali Germani, Huni, Avari i ostala plemena koja su došla iz srednje i istočne Evrope. Prema istorijskim izvorima, ova plemena su na teritoriji, sa obe strane Velebita, ostavila iza sebe pustoš, sijući svuda smrt i razaranja.¹³⁾ Bježeći ispred divljaštva, domaće stanovništvo sklanjalo se na ostrva, ali je i pored toga više nego desetkovano. Time je ne samo prekinut jedan snažan zamah kulturnog razvoja i stvaralaštva objedinjenih tekovina rimske i stare japodske kulture, nego su varvari razarali i uni-

¹³⁾ „... Starosjedioci su se sklanjali na otoke, a gradovi i naselja prepušteni su pljački. Sv. Jeronim, sam svjedok tih događaja, piše kako je sve bilo „puno uzdaha i plača, svugdje se sretala samo slika smrti, a tada su predjeli Ilirika kao i Dalmacije ostajali pusti, lišeni stanovnika i domaćih životinja, a neke plodne oranice ponovno je prekrila šuma i neplodna šikara“. Umukao je čak i lavež pasa, kako to opisuje jedan drugi očevidac...“

(Dr Branimir Gušić, „Velebit“, str. 139).

štavali i sva obilježja i tragove dugogodišnjeg narodnog stvaralaštva. Međutim, iako je ovaj stvaralački proces prekinut za jedan dug vremenski period, tekovine koje su stvarane i razvijane hiljadama godina, nisu mogle biti uništene, jer su one ostale da žive u obliku tekovina duhovne kulture, u svijesti preostalog stanovništva, koje se nije moglo odreći nečeg što je postalo sastavnim dijelom njihovog svakodnevnog života. Sticajem prilika i neumitnih društvenih zakonitosti, oni koji su prekinuli i zaustavili tokove kulturnog razvitka, sami su postali nosioci njegovog obnavljanja i nastavljanja u novim istorijskim uslovima.¹⁴⁾

Divlja plemena na ilirskim teritorijama kao rimskim provincijama, zatiču razvijene i bogate oblike života. Međutim, od pljačke bogatih rimskih naselja nije se moglo živjeti vječno. Kada su se divlje horde počele naseljavati na osvojenim teritorijama valjalo im je organizovati kakvu-takvu proizvodnju sredstava za život. Iskorištavajući preostalo starosjedilačko stanovništvo kao ropsku radnu snagu, porobljivači su time stvorili najrealnije uslove da opstanu i prilagode se novim uslovima života na jednoj za njih nimalo pogodnoj teritoriji. Tako su tekovine stare japodske i rimske kulture stvarale sebi novo uporište kod ovih divljih naroda, postajale su njihova svojina i nastavljlale u ovom ili onom obliku da dalje žive i obnavljaju se.

Iz perioda seobe naroda nema gotovo nikakvih dokumenata niti drugih istorijskih izvora o glavnim zbivanjima u tim nemirnim vremenima. Fragmentarni arheološki nalazi na pojedinim područjima samo svedoče o jednom rušilačkom periodu i vraćanju materijalne kulture daleko natrag ispod onoga što su stvorili narodi koji su na tom području živjeli prije više od pola milenija.

Ratovi i drugi krupni događaji mogu samo usporiti kulturni zamah jednog naroda, jer društvene proizvodne snage, glavni nosioci cjelokupnog društvenog procesa, ne mogu biti zaustavljene. Osnovna obilježja i tekovine daleke civilizacije ostavljaju svoje neizbrisive pečate na život i raz-

¹⁴⁾ „... Pa koliko-god se kroz tisućljeća izmjenjivalo naseljenje u području oko Sredozemnog mora, dolaskom novih i nestankom starih etničkih grupa, sve su se one morale uklopiti u način života, kakovoga im je nametala priroda ovoga kraja. Mjenjali su se narodi, novi su talasi ljudstva zapljuskivali obale Mediterana i preslojavali staro stanovništvo, namećali mu nova imena i novi jezik, ali su se ovi osvajači u svojim širokim narodnim masama morali pokoriti ekonomskim uslovima kraja u koji su došli. Priklonili su se ekonomskim zakonima nove domaje i starog preslojenog naseljenja, primali privredne oblike kakve im je nametala nova okolina...” (Dr Branimir Gušić, „Naše primorje”, Pomorski zbornik, izdanje 1962. godine, str. 20).

vitak jednog naroda kroz milenije. To se može primjeniti i na kasnija turska osvajanja koja su za duži period spriječavala i usporavala normalan razvoj materijalne kulture naroda na tim vjetrometinama koje nije mimoišao ni jedan osvajač od najdavnijih vremena. Ali je taj narod odoljevao svim nedaćama i vjekovima sačuvao svoju gorštačku individualnost.¹⁵

RAZVOJ I GLAVNA OBILJEŽJA SLOVENSKE MATERIJALNE KULTURE

Današnja teritorija Like bila je preko 2500. godina poprište ratnih okršaja i naturanja milom ili silom različitih stranih uticaja sa sve četiri strane svijeta. Period prevlasti divljih plemena trajao je sve do prve četvrtine VII vijeka kada su glavni talasi nadirućih slovenskih plemena potisli Avare i uspostavili svoju totalnu dominaciju. Sloveni se spuštaju i na jadransku obalu koju su vijekovima snažno zapljuskivali talasi helenske i romanske kulturne dominacije. Doseljenici tu prihvaćaju i krišćanstvo jer je katolička crkva u tome bila vrlo aktivna.

Lika se u istorijskim dokumentima iz franačkih izvora, pominje već u IX vijeku. Vizantijski vladar i pisac, Konstantin Porfirogenet, 950. godine, pominje Liku, Krjavu i Gatsku. U XII i XIII vijeku tamo postoje razvijeni feudalni posjedi koji su vezani za ninsku biskupiju. Upravne jedinice činile su župe na čelu sa županom koji je sa nekoliko sudija i dva pristava vršio i sudsku vlast. Upravo iz prepiske, raznih imenovanja, biskupskih izvještaja, sudskih spisa itd. potiču najiscrpniji pismeni dokumenti, pisani u najvećem broju na latinskom, ali se tada javlja i glagoljica, dijelom i ćirilica i hrvatski jezik. Za razliku od službenih dokumenata sačuvanih na području srpske srednjovjekovne države, jezik na području Like mnogo je bliži današnjem narodnom govoru.¹⁶ Na primjer, u selu Čovići, nedaleko od Otočca, u kojem su u vrijeme turskog nadiranja ostali starosjedioci, sve do pred tri desetak godina govorilo se jezikom koji je još i tada bio bliži jeziku starih Hrvata nego jeziku kojim govori narod ostale Like.

¹⁵) „... Ovaj gorštak u svom slovenskom amalgamu koji je primio znatne ostatke starog romaniziranog ilirskog stanovništva, sada osvježen stalnim prilivom novih došljaka iz nizina, koji su tu u planinskom zatišju nalazili ipak neku zaštitu ispred nove osmanlijske vlasti, postaje čuvar narodnih tradicija i kao svaki nomad nosilac bunta i slobodarskih ideja...“ (Dr Branimir Gušić, „Naše primorje...“, str. 59)

¹⁶) „... Pridoše ti rečeni prokaratori k crikvi svete Marine iščući i pitajući sudac. I pako pridoše v selo svete Marine na dom kadı prebiva rečeni gospodin fra Anton...“ (Stjepan Pavičić, Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 41, izdanje JAZU, str. 50).

Za mlinove — vodenice, prema istorijskim izvorima, znali su još Iliri u II vijeku p.n.e. Sloveni ih koriste u X vijeku, a u Lici se pominju početkom XIV vijeka. Mlinovi na potocima i razmještaj naselja po pojedinim župama sa dovoljno plodnih oranica da se kmetско stanovništvo u Lici bavilo pretežno zemljoradnjom. To potvrđuju i pismeni dokumenti o obavezama kmetova prema gospodarima, crkvi i ostalim davanjima u naturi gdje se pominje i vino što govori da je u pojedinim dijelovima Like uspjevalo i vinogradarstvo.

Pored feudalnog plemstva, kmetova na njihovim imanjima, postojali su još i kastrenzi ili gradski kmetovi na imanjima župa i gradova kao i nomadsko pleme Vlasi, velebitski stočari. Koliko je upravna vlast zavisila od načina privređivanja ili ekonomskog života, najbolje potvrđuje primjer Vlaha koji su imali svoju posebnu upravu i sud sa knezom, četiri suca i dva pristava, potpuno nezavisnu od feudalnog društvenog sistema.

Oblik kuća u naseljima toga vremena nije lako potpuno rekonstruisati, ali po starim tvrdavama i ruševinama crkava da se zaključiti da su to bile kuće podzidane kamenom, nastavljene brvnama i pokrивene šindrom.

Krajem 15 vijeka, godine 1483, na teritoriji zapadne Like, u Kosinju, pojavljuje se glagoljska štamparija, jedna od prvih ili prva na jugu Evrope. To je najveći domet koji je dostigao razvoj materijalne kulture toga doba.

Koliko god je feudalni društveni sistem sputavao razmah duhovne i materijalne kulture po samom svom ustrojstvu, toliko je na to uticala stalna i neposredna opasnost od Turaka koji se sve više približavaju pred kraj XV vijeka.

UTICAJ TURAKA NA RAZVOJ MATERIJALNE KULTURE U LICU

U prvoj četvrtini XVI vijeka Turci zaposjedaju čitavu Liku i Krbavu sem Gacke, u kojoj ostaju gotovo puna dva vijeka. Oni prvo posjedaju feudalne tvrđave, a zatim iz pozadine privlače nomadsko stočarsko stanovništvo koje naseljava pustu zemlju odbjeglih kmetova. Bilo je mjestimično primjera da je kmetско stanovništvo dijelom ostalo na zemlji primivši islam. Od stanovništva bliže tvrđavama i važnim komunikacijama, Turci su stvarali poluvojničke organizacije, povremeno ih vodili u vojničke pohode i nagrađivali dijelom plijena. Po naseljima je organizovana uprava, a osnovni ekonomski život odvijao se na katunima, ljetnjim naseljima na planinskim pašnjacima.

Period turske dominacije i neposredne vlasti nad Likom i Krbavom, trajao je gotovo dva vijeka. To je ostavilo mnogo tragova na tok razvoja materijalne kulture koji vode do najskorije prošlosti. Padom turske vlasti pred kraj XVII vijeka, nastaju velika pomjeranja naroda i naseljavanje čitave teritorije Like. Dolazi do mješanja starosjedilaca koji su ostali van turskog domašaja, stanovništva koje se naseljavalo za vrijeme Turaka i novih doseljenika sa područja kninske krajine.

Naseljavanjem slobodne zemlje koju su planski dijelile austrijske vlasti, većina ovog stanovništva prvi put odkada je krenulo iz svoje pradomovine sa one strane Karpata, stupa na zemlju na kojoj će zauvijek ostati. Tada počinje objedinjavanje i cjelovitije oblikovanje autohtone slovenske materijalne kulture sa svim uticajima i nasljeđima iz daleke prošlosti. Ako, na primjer, uporedimo seoske kuće brđana iz Polimlja, međurječja Pive i Tare, masiva Dinare itd., sa ličkim seljačkim kućama podignutim poslije odlaska Turaka, one su, po unutrašnjem rasporedu, otvorenom ognjištu, identičnim nazivima predmeta korišćenim u domaćinstvu i sl. — u cijelini iste. Kuće sa svojim četvrtastim strmim krovom pokrivene šindrom, razvile su se iz obične pastirske kolibe, ali ličku kuću nisu mogli zaobići uticaji, s jedne strane iz Primorja gdje se koristio kamen kao građevinski materijal, i s druge, iz Slovenije odakle je poprimila nešto alpskog stila gdje su dvije strane krova izvedene na »lastavicu«.

Sve do posljednjeg rata kod ličkog gorštačkog stanovništva ostala su mnoga obilježja vezana za njegovu dugu stočarsku tradiciju, najizrazitije u arhitekturi staja i obora vezanih za stoku. Ostali su i neki kultovi i rituali. Na dan Božića dvoje članova domaćinstva donosili su dvije svijeće od pčelinjeg voska, pričvršćivali ih za okvir vrata, a zatim palili i puštali ovce. Kada bi i posljednja ovca prošla, dvoje učesnika u ritualu bi se poljubilo i obred je tim završen. Za Božić je, prema broju članova domaćinstva, zaklalo bi se jedno ili više brava ili pečenica kako ih u Lici zovu i to je pored slave, smatrano i prinošenje žrtve danu rođenja Hristova. Na Đurđevdan su domaćini iznosili puške na pašnjake i pucali preko stada ovaca. Iako se u Lici kasnije razvilo i govedarstvo, svi ovi rituali su vezani za stoku sitnog zuba što jasno govori o davno ukorijenjenoj tradiciji.

Podjela rada u domaćinstvu je bila vezana za pastirsku tradiciju. Žene su prele vunu, tkale odjeću i tople pokrivače, pastiri su pleli korpe — sepete, izrađivali razne izrezbarene predmete velike umjetničke vrijednosti, dok su odrasli mu-

škarci obavljali poljske radove, izrađivali drvene alate potrebne domaćinstvu, pripremali ogrijev za zimu, djeli lišnjake, jer nikada nije bilo dovoljno stočne hrane. Valjanje sukna kod stočarskih plemena vršilo se na nožni pogon, a po odlasku Turaka u stupama koje se još i danas mogu naći na pojedinim potocima u Lici kao vrlo vrijedni spomenici stare materijalne kulture.

Posebno valja napomenuti da se sve do posljednjeg rata održalo mnoštvo vrlo vrijednih narodnih običaja. U nekim ličkim selima još i danas seljaku koji gradi kuću komšije pomažu ne samo u radnoj snazi i zapregama, već domaćici donose mlijeko, sir, slaninu, alkoholna pića itd.

Turski uticaji na razvoj materijalne kulture u Lici vidno su uočljivi na mnogobrojnim predmetima kao što je staro oružje sa ugraviranim orijentalnim šarama, gravure na posuđu i predmetima domaćinstva; vezovima sa nitima zlatne i srebrene boje itd. Karakteristični su bili sve do unatrag 50 godina široki kožni pojasevi — čemeri — sa kožnim resama i mesinganim alkicama, zatim lule sa dugim čibucima izgravirane zlatnim i srebrenim nitima, duvankese sa resama i drugi predmeti koji su služili ličnim potrebama ljudi.

Svi ti mnogobrojni predmeti danas predstavljaju pravo narodno blago uspomene na daleku prošlost, smjene naroda i generacija koji su na to uvijek nemirno poprište stizali, ostajali a neki i zauvijek iščezavali ne ostavljajući ni imena. Ali svi su oni ostavili iza sebe dio svog stvaralaštva koje su usvajale i prenosile jedne na drugu mnoge generacije kroz duge hiljade godina.

MUZEJSKE ZBIRKE U OTOČCU I GOSPIĆU

Otkrivanje prebivališta, načina života i naročito bogatih tragova materijalne kulture ilirskog plemena Japoda na teritoriji Like, spada u zaslugu Arheološkog muzeja iz Zagreba. Brojni arheolozi, počevši od Š. Ljubića, pionira arheoloških radova na tlu Like, pa do arheologa srednje i mlade generacije poslijeratnog perioda, pridonijeli su svojim radom da se stare kulture na tlu Like što bolje prouče. Plod toga rada su ne samo puni sanduci dragocjenog materijala koji još nije našao svoje mjesto u muzejskim vitrinama, nego i dvije brižljivo i stručno uređene muzejske zbirke u Otočcu i Gospiću, dakle u centrima oko kojih se u davna vremena razvijao život i stvaralaštvo drevnih predaka Ličana. Zbirke je postavila, arheolog iz Zagreba, drugarica Ružica Drechsler-Bižić. U tim bogatim

zbirdama vidi se vrlo visok nivo kulturnog razvitka i materijalnog bogatstva praistorijskih stanovnika Like.

Izbor mjesta za ove zbirke nije određen samo po tome što je na tom prostoru nastalo ovo vrijedno kulturno bogatstvo. Sa Jadrana, preko Senja, Otočca u doba sezone slijevaju se rijeke automobila prema Plitvičkim jezerima i dalje prema srednjoj i zapadnoj Evropi, kao i iz suprotnog pravca. Drugi pravac sa Jadrana i na Jadran vodi preko Karlobaga i Gospića i isto je tako važan kao i prvi. Ali dosada se na prste mogu izbrojati ljudi iz naše zemlje ili iz inostranstva koji su se zaustavili i razgledali jednu ili drugu zbirku?! Je li to stoga što ljude ne interesuju ove stvari? Odgovaramo odlučno: ne! Pored njih se prolazi jer se za njih ne zna!? Na pojedinim isturenim mjestima prodavci raznih predmeta za uspomenu sumnjive autentičnosti, a još više bilo kakve umjetničke vrijednosti, salijeću turiste i nude im ko zna gdje sklepani kič, što samo kompromituje ukus i istinsko stvaralaštvo našeg naroda. Na drugoj strani, u vitrinama stoji skriveno umjetničko blago koje otkriva stvaralački talenat naroda koji je još prije tri hiljade godina bio u stanju da napravi ovakva djela! Zar ove zbirke ne bi mogle postati stvaralačka inspiracija našim generacijama za izradu predmeta za uspomenu istinske umjetničke vrijednosti, a ujedno i mjesto gdje bi se oni ponudili mnogobrojnim posjetiocima. (Rukovodioci turističke propagande i komercijalne službe naših ugostiteljskih preduzeća i turističkih agencija usmjeravaju svoje akcije na to da im gost što prije stigne, a ne da mu svojim uslugama, pored ostalog, ponude i posjete ovim zbirdama da bi im što duže ostao).

PREKINUTE BOGATE TRADICIJE

Ovaj duži izlet u praistorijska vremena napravili smo da bi bolje i lakše shvatili kako se radalo i nastajalo neizmjereno kulturno blago koje mi tako lako i neodgovorno harčimo ili smo ga već sasvim poharčili. Jer ono što nisu bile u stanju uništiti horde Huna i Avara, zatim turski osvajači u kasnijem periodu, to smo učinili sasvim olako i neodgovorno sami, jer smo potcijenili vrijednost bogatih narodnih tradicija, trčali za tuđim i plagirali ono što su lansirali oni koji takvih tradicija nikada nisu ni imali.

Zna se, na primjer, da je još Korbizije svojevremeno ponudio našim arhitektama osnovnu ideju transpozicije stare bosanske kuće, u savremeno arhitektonsko uobličavanje namjenjeno Sarajevu, što, naravno, nije prihvaćeno. Zato danas u Sarajevu, pored stare bosanske arhitekture,

mnogobrojnih minareta i drugih spomenika prošlosti, strše nebu pod oblake betonska zdanja koja u toj sredini izgledaju zaista čudnovato.

Tako je širom naše zemlje!

Koliko se cijeni tradicija iz kulturnog stvaralaštva jednog naroda ili velikih ljudi u prošlosti, govori primjer grupe kulturnih radnika i drugih uglednih ljudi Pariza koji su organizovali demonstracije, spriječavajući trasiranje autoputa kroz mjesto u kojem je živio i stvarao Van Gog, 38 kilometara udaljeno od Pariza. Dakle, trebalo je sačuvati pejzaže onakve kakve je posmatrao i prenosio na svoja platna veliki slikar.

Istražujući društveno uređenje prvobitnih zajednica, Engels u svojoj knjizi *Porijeklo porodice...* zaostale rodovske zajednice na pojedinim kontinentima, naziva »živi fosili«. Pozivajući se na M. Kovalevskog, Engels pominje takve kućne zadruge — bratstva kod Srba i Bugara. Međutim, nije potrebno vraćati se u Engelsovo ili još ranije vrijeme kada su takve kućne zadruge u ličkim planinskim selima postojale gotovo sve do Drugog svjetskog rata. Šta bi, na primjer, danas za njegovanje i upoznavanje kulturne prošlosti naroda Like predstavljala kuća — muzej takve jedne zadruge — bratstva sa čitavim njenim alatima i prikazom organizacije autarhične materijalne proizvodnje i kulturnog naslijeđa iz daleke prošlosti! Ali danas u čitavoj Lici nema ni jedne stare brvnare u kakvoj su ljudi živjeli nekoliko vjekova?!

Tamo gdje se nekada odvijao najintenzivniji život i stvaralački rad starih Japoda, pored rijeke Gacke, i dan-danas se na rijeci nalaze postrojenja u radu koja potiču još od prije srednjeg vijeka. Pored gotovo opustjelih vodenica, tu su i naprave (stupe) za valjanje biljaca i sukna. Njihovi drveni batovi i nezgrapna vodena kola, govore ne samo o dalekom vremenu kada su se prvi put pojavili, već i o žilavoj tradiciji i ukorjenjenom konzervativizmu (pozitivnom) koji se nije mnogo obazirao na tehničke pronalaskе. Tu se »pleo kotac kao i otac« vijekovima. Zar i ove stare naprave ne predstavljaju znamenitost svoje vrste za koje malo ko zna! A pomnijim istraživanjem sasvim sigurno bi se utvrdilo da su one instalirane ranije od čuvenih mančesterskih tkačnica. Što su ostale takve do današnjeg dana, uslovile su posebne istorijske prilike, što ne znači da se mi tim ne treba da ponosimo.

PREDMETI ZA USPOMENU

U zaostaloj autarhičnoj ličkoj privredi, sve do pred pedeset godina, cvijetala je narodna radnost, kroz koju je taj svijet obezbjeđivao gotovo

u cijelini odjeću i obuću, posuđe, poljoprivredne i druge alatke, itd. Ličke tkalje i vezilje su u svom poslu dosizale najveći umjetnički domet, što se i danas, istina na vrlo rijetkim natikačama, torbama i drugim rukotvorinama, može utvrditi. Često se dešava da predmeti najveće umjetničke vrijednosti ostaju nezapaženi zbog toga što su namjenjeni sopstvenim potrebama. Poznato je, na primjer, da se Ličani baš zbog toga nikada nisu odlikovali kao vješti trgovci. Umjesto da se ova bogata i duga tradicija i umješnost usmjerila da oživi proizvodnju ovih visoko umjetničkih predmeta i u vidu predmeta za uspomenu iznese i ponudi mnogobrojnim turistima, ovo je gotovo izumrlo.

Nedavno je u Zagrebu priređena izložba ličkih narodnih rukotvorina. Ona je pobudila veliko interesovanje pa je prenijeta i u Slavonski Brod, a sprema se i u Osijeku. Kada čovjek posjeti ovu izložbu zapaziće pravo bogatstvo narodne umjetnosti što se prenosilo sa generacije na generaciju vijekovima. Ali bolji poznavaoći samonikle umjetnosti će lako zapaziti da na izložbi nisu bili zastupljeni primjerci koji dostižu najveću umjetničku vrijednost, jer su oni već gotovo sasvim izumrli. Da su i ovo posljednji sačuvani ostaci, proizvedeni ko zna kada i brižljivo sačuvani, najbolje govore naporima oko sakupljanja izloženih rukotvorina. Organizator, predstavnik narodnog sveučilišta »Marko Orešković« iz Otočca, dok je prikupio 144 primjerka, prošao je po ličkim selima 700 kilometara, obišao 22 sela i posjetio 71 kuću.¹⁷⁾

Ličani su se sve do prije pedesetak godina, pored grnčarskog, služili i posuđem izdubljenim najčešće od javorovog ili jasenovog drveta, što vjerovatno potiče još iz japodskog vremena. To su bile zdjele, tanjiri, kašike i sl. Zar se i ta duga i bogata tradicija nije mogla nastaviti pretvarajući se u predmete za uspomenu za koje bi kupci unaprijed znali kada su nastali i zašto su služili. Posebno poglavlje čini grnčarija. U pomenutim muzejskim zbirkama u Gospiću i Otočcu, potpuno su rekonstruisani oblici grnčarije iz japodskog perioda. Na drugoj strani, u selu Kaluderovca kod Gospića, prestala su da se okreću posljednja grnčarska kola, a stari majstori se spremaju za vječni počinak. Upravo su se

¹⁷⁾ Tanzanija i Zambija su afričke zemlje koje su tek kročile na prag civilizacije, ali od njih se moglo naučiti kako se njeguju narodne tradicije. U Dar es Salamu, pored najsavremenijeg univerzitetskog centra, nalazi se muzej naselja u kojem su zastupljeni tipovi seoskih kuća svih plemena koja nastanjuju Tanzaniju. U Zambiji, nedaleko od čuvenih viktorijinih vodopada, takođe se nalazi muzej seoskih naselja u kojem, da bi se što vjernije dočarao život na selu, preko dana borave ljudi, žene i djeca koji pletu razne kotarice ili izrađuju i druge vrste predmeta za uspomenu.

ovdje ukazivale neslućene mogućnosti za proizvodnju kopija kao predmeta za uspomenu, sa objašnjenjem od kada počinje ovo posuđe, kome je i zašto služilo kroz duge hiljade godina. Postoje mogućnosti da se u ovim arhaičnim predmetima služe neki domaći specijaliteti gostima, na primjer mliječni proizvodi. Ali tu se krije mač sa dvije oštrice. Umjesto saobražavanja starog sa novim, ima naših ljudi, opterećenih pomodarstvom i idolopoklonstvom prema hitovima sa strane, koji su spremni da mermerne sale ukrase predmetima iz kamenog doba. Oni koji nemaju svoje kulturne tradicije, kupuju stare javne klozete u Parizu i kamene mostove na Temzi i prenose ih na drugi kontinent. Razumije se da mi od takvih nemamo šta naučiti, niti se treba na njih ugledati. Sa kamenim mostom se ne može prenijeti i rijeka niti vaskrsnuti vrijeme, prilike i uslovi kada su stari pregaoci stvarali svoja djela. Ipak mi danas, sa tako dugom i bogatom kulturnom tradicijom, povodimo se za tuđim zapostavljajući svoje na koje bi svako drugi sem nas bio ponosan.

Sve u svemu, naša generacija može se pohvaliti da je otkrila u japodskim nekropolama prapočetke jednog umjetničkog stvaralaštva, ali i time da smo te tekovine stare nekoliko hiljada godina i sahranili za vječita vremena.

MJESTO SPOMENIKA IZ PROŠLOSTI U PRIRODNOJ SREDINI

Prošlog ljeta sam na Plitvicama razgovarao sa mnogobrojnim strancima visokog obrazovanja, među kojima i dvojicom Holandana: inženjerom F. D. Halmanom, graditeljem metroa u Rotterdamu, i Andreom Jangom, novinarom iz Amsterdama. Obojica su proputovali gotovo čitav svijet, i nezavisno jedan od drugoga izjavili da ih je na Plitvicama najviše očarala nedirnuta priroda na samim obalama jezera. Upoređujući vodopade Nijagare sa Plitvicima, Jang je izjavio da je civilizacija prirodi u Americi već davno uzela dušu. Tamo gdje su se ekspres-restorani (industrija) doselili na domak rijeke i vodopada, priroda je ustupila mjesto kratkovidom profiterstvu, plastičnom posuđu i drugim tekovišama civilizacije. Posmatrajući najveći vodopad na Plitvicama, Halman je neočekivano upitao — kakav je njegov dnevni program!? Koliko su se tekovine civilizacije uvriježile u svijesti ljudi, pa oni već ne vjeruju da je i ovoj elementarnoj prirodi ostavljeno malo slobode! Jer prema riječima Halmana, Nijagarini vodopadi su smanjeni uzvodnim oduzimanjem vode iz matice rijeke i jezera za potrebe hidrocentrala. Vodopadi se samo povremeno pojavljuju u svojoj pravoj veličini.

Upravo je sada trenutak da se ponovo vratimo na početak našeg razmatranja, na zdanje neobičnog izgleda, izgrađeno na Plitvičkim jezerima, slično etnografskom muzeju. Pratili smo nastajanje japodskih rukotvorina kroz duge hiljade godina, zatim nastajanje slovenske materijalne kulture, pokušavali smo da shvatimo zašto su i kako nastale i najzad došli da ih uporedimo sa onim šta je ljudima služilo sve do skorih godina. — Posmatrajući drvena rala, alatke za preradu lana i konoplje, stare razboje, grube konopljene i suknene odjevne predmete, za trenutak se prenosimo u jedno davno sačuvano i zaustavljeno vrijeme. Tu su sažeti uslovi života stanovništva tih krajeva od najdavnije prošlosti do današnjih dana, obuhvativši i našu generaciju koja ih poznaje i pamti. Osnovna namjena i samog zdanja i izloženih predmeta se trenutno prenosi na čovjeka, jer ga makar za nekoliko trenutaka istrže iz vrtoglavog tempa zahuktale civilizacije, vraća mu bezbrižnost i uklapa ga u prirodne lagane tokove, koji polako kreću naprijed, preobražavaju svijet i istržu ga ispod žrvnja vrtoglavog kretanja.

Ali koliko je god ideja jednog pametnog i razboritog čovjeka, jednom ovakvom zgradom i njenim unutrašnjim sadržajem, oplemenila prirodu sredinu na Plitvicama, toliko je druga ideja nerazumna, kratkovidno-profiterska ili bilo kako da je nazovemo, realizovana u neposrednoj blizini u obliku ekspres-restorana i »supermarketa«(?) — okljaštrila i osnovnu ideju i namjenu ovog simboličnog zdanja. Kao da je neko namjerno želio da na ovaj način nijednog trenutka ne dozvoli opuštenom čovjeku da mašta o prirodi i dalekom prošlom vremenu, bez smoga, duševnih rastrojstava, srčanih oboljenja, već da ga ponovo vraća u grubu i prozaičnu stvarnost!

POTCJENJIVANJE KULTURNIH VRIJEDNOSTI NAŠIH NARODA

Naša zemlja je među rijetkim zemljama u svijetu sa toliko različitih prirodnih osobenosti i kontrasta koje privlače inostrane posjetioce. Počev od alpskih jezera, visokih planina, rijetko lijepe i privlačne jadranske obale, mnoštva očuvanih spomenika stare srednjovjekovne i još starije materijalne kulture i mnogo čega drugog. Ali zahvaljujući našoj sporosti i neinventivnosti, mnogo je od toga ostalo nezapaženog, ili nisu još stvoreni uslovi da na to usmjerimo posjetioce.

Uporedo sa razvitkom turizma, kod nas su se razvijale i putničko-turističke agencije, koje pored ostalog organizuju i posjete znamenitim

i interesantnim turističkim područjima u našoj zemlji i u inostranstvu. Barem po onom što se moglo saznati iz dnevne informativne štampe, naši ljudi su sa nekim od ovih agencija doživljavali teška razočarenja, jer su organizatori putovanja mislili isključivo na svoj finansijski interes, zapostavljajući elementarna prava i brigu o svojim putnicima.

Da li su propagandni organi tih organizacija prikupili podatke o svim znamenitostima, muzejskim zbirka, starim spomenicima naše srednjovjekovne i još starije kulture, centrima gdje se odvijao život praistorijskih ljudi itd.? Očigledno je na tome malo urađeno; o tome govore primjeri zbirke u Otočcu i Gospiću, gdje od ranog proljeća do kasne jeseni dnevno na Plitvička jezera prolaze desetine ekskurzija u aranžmanu naših putničkih agencija, a ni jedna se do sada nije zadržala da razgleda zbirku japodskih umjetničkih zanata u navedenim mjestima?!

Međutim, nije nesreća samo u nepoznavanju mjesta gdje se nalaze ovakve znamenitosti, već u nečem drugom, mnogo nepovoljnijem. Naše turističko-putničke agencije su preokupirane brigom o dugim distancama svojih ekskurzija koje, kada se god to može, vode daleko preko naših granica, jer je tada obezbjeđena veća dobit, bolji provod osoblja direktno angažovanog i ko zna šta još? — Na primjer, jedan drug iz najuzglednijeg rukovodećeg tima jedne od naših najpoznatijih turističko-ugostiteljskih organizacija, »Plave lagune« iz Poreča, rekao mi je da im putničke agencije redovno odvođe inostrane goste na izlete u Italiju i Austriju!? To je isto tako kao kada bi došao komšija i odveo domaćinu gosta kojeg je ovaj želio i dugo vremena čekao. Voditi naše turiste u inostranstvo može se i opravdati, ali zar naše putničke organizacije nemaju gdje povesti inostranog posjetioca, nalazio se on u Poreču, Dubrovniku, Beogradu, Splitu, Ohridu ili bilo kojem drugom mjestu u zemlji? Pomenuti rukovodilac iz »Plave lagune« kaže: »Kod nas inostrani gost šteti da bi taj novac potrošio u Veneciji, gdje ga vode naše putničke agencije«.

Treba cijeniti dostignuća materijalne kulture drugih naroda, ali zar naši ljudi iz turističkih agencija, vodeći inostranog gosta preko naše granice, ne potcjenjuju kulturne tekovine koje su na našem tlu nastajale nekoliko hiljada godina? Zbog nepoznavanja i pomanjkanja kulture pojedinaca, sitnih lokalističkih interesa itd., mi, mjesto da pokažemo inostranom gostu ono što je nastalo na našem tlu u davna vremena, pokazujemo tuđe, koje je često ispod nivoa kulturne vrijednosti onoga što se rasprostire širom naše zemlje.